

Ο ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Αλέξανδρος-Φ. Λαγόπουλος
Καθηγητής Παλαιοδομίας Α.Π.Θ.

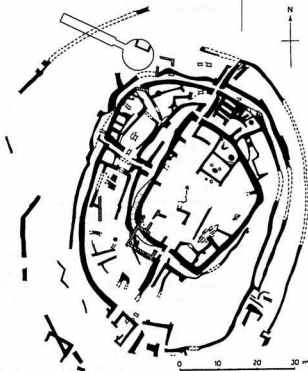
Το μέλος των προκαπιταλιστικών κοινωνιών είναι, όπως αναφέρει ο θρησκευολόγος Mircea Eliade, *homo religiosus*, θρησκευτικός άνθρωπος, και η ζωή του, λαϊκή ή θρησκευτική, ρυθμίζεται από μυθικά και ιερά πρότυπα. Όπως γράφει ο ίδιος συγγραφέας, είναι πολύ πιθανόν ότι τα τείχη και οι τάφροι των πόλεων είχαν ως σκοπό περισσότερο την απώθηση των δαιμόνων και των ψυχών των νεκρών παρά την άμυνα απέναντι στον εχθρό αυτού του κόσμου¹.

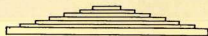
Η αρχαία ελληνική κοινωνία είναι η πρώτη ιστορικά, στην οποία, μέσα στο πλαίσιο της "αρχαϊκής" σκέψης που χαρακτηρίζει τις προκαπιταλιστικές κοινωνίες, αναδύθηκε μια νέα μορφή σκέψης, η φιλοσοφία. Ο Jean Pierre Vernant θεωρεί αυτό το γεγονός ως κατάληξη μιας διαδικασίας που αρχίζει με μια νέα εμπορευματική και χρηματική οικονομία και οδηγεί, μεταξύ του 8ου αιώνα και των αρχών του 6ου αιώνα π.Χ., στη σχετική απελευθέρωση της πολιτικής και της κοσμολογικής σκέψης από τη θρησκεία, στην ορθολογική και αφηρημένη σκέψη και στη φιλοσοφία². Παρά αυτά τα νέα χαρακτηριστικά, όμως, η αρχαία ελληνική σκέψη δεν εκφεύγει τελικά από την τροχιά της αρχαϊκής σκέψης και δεν αποτελεί εξαίρεση όσον αφορά στην πρωτοκαθεδρία των μυθικών προτύπων³.

Ίδρυση του οικισμού και θανάτωση του δράκου

Η παραγωγή του χώρου στην αρχαία Ελλάδα προέκυψε ασφαλώς από καθοριστικές υλικές συνθήκες, αλλά είναι αδύνατος ο παραγκωνισμός του ρόλου της ιδεολογίας, η οποία ακριβώς κυριαρχούνταν από αυτά τα μυθικά πρότυπα. Αρχίζοντας από τη Νεολιθική περίοδο, η ακρόπολη του Διμηνίου της Κλασικής περιόδου (3900-3400 π.Χ.) περιβάλλεται από έξι ομόκεντρα τείχη ομαδοποιημένα κατά ζεύγη· κάθε εσωτερικό τείχος είναι υψηλότερο από το γειτονικό του εξωτερικό, ενώ στο κτίσιμό τους τα τείχη ακολουθούν την τοπογραφία του εδάφους (εικ. 1). Συναντούμε την ίδια ομόκεντη διάταξη τειχών, ομοιολογούμενης πολύ αργότερα, τον 7ο αιώνα π.Χ., στα μηδικά Εκβάτανα. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (βιβλ. Α, 98), ο οικισμός είχε επτά κυκλικά και ομόκεντρα τείχη, τα οποία παρουσίαζαν μια βαθμωδότη διάταξη. Οι επόψεις είχαν διαφορετικά χρώματα, κι έτσι τα τείχη αντιστοιχούσαν συμβολικά στους πλανήτες, σε επτά ορμικά και στις μέρες της εβδομάδας (εικ. 2). Αυτή η μορφή, που πρέπει να χαρακτηρίζει πάντοτε τον 7ο αιώνα π.Χ. και τον οικισμό Κίσιουμ (εικ. 3), συμπίπτει με μια από τις παραλλαγές της ιρανικής εικόνας της γης και του σύμπαντος

1. Διμήνιο (κατά τον Χ. Τσούττα, από τους Ρ. Lavedan και J. Huguency, *Histoire de l'urbanisme*).

2. Σχηματική αναπαράσταση των Εβρατών.

4. Μια από τις ιρανικές εικόνες της γης και του κόσμου.

(εικ. 4), ενώ συγχρόνως η βαθμιδατώτη διάταξη των τειχών φαίνεται να εξομοιώνει τον οικισμό με το Χαραμπερεζαίτι, το μυθικό βουνό-άξονα του σύμπαντος⁴.

Εξίσου φτωχά στοιχεία πάνω στο θέμα του χωρικού συμβολισμού διαθέτουμε και για τον μινωικό κόσμο. Μια ένδειξη προς αυτή την κατεύθυνση δίνεται από το διπλό ενδεχόμενο ταύτισης του ανακτόρου της Κνωσού με τον μυθικό λαβύρινθο, και ταύτισης του τελευταίου με εικόνα του κόσμου. Μια άλλη ένδειξη ενδέχεται να προσφέρεται από τον προσανατολισμό των μινωικών ανακτόρων. Πρόκειται, συγκεκριμένα, για τον προσανατολισμό του άξονα Β-Ν των ανακτόρων μετά το 2.000 π.Χ. προς ένα βουνό με δύο κορυφές⁵, το οποίο θα μπορούσε να σημαίνει το δίκροφο κοσμικό βουνό, γνωστό στη Μεσοποταμία και αργότερα στη Ρώμη.

Μυθικά στοιχεία περιβάλλουν την ίδρυση των μυκηναϊκών οικισμών. Σύμφωνα με την αρχαιότερη μορφή του μύθου της ίδρυσης της Καδμείας, του ανακτορικού οικισμού του 15ου αιώνα π.Χ. στη Θήβα, η θέση του οικισμού υποδεικνύεται από μια αγελάδα, ενσάρκωση της Ευρώπης, αδελφής του ιδρυτή Κάδμου. Πριν από τη θυσία της, ο Κάδμος, με τη βοήθεια της Αθηνάς, θανατώνει ένα δράκο. Η αγελάδα σχετίζε-

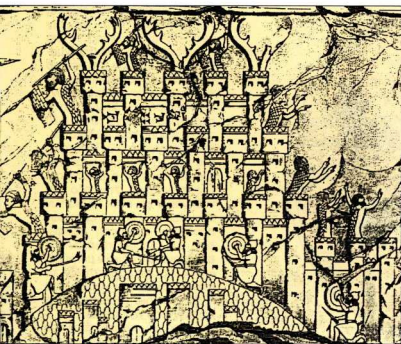
ται και με άλλους μύθους ίδρυσης μυκηναϊκών οικισμών. Σύμφωνα με άλλη μορφή του μύθου της ίδρυσης της Καδμείας, ο Κάδμος μεταμορφώνεται σε φίδι, χθόνιο όπως και ο δράκος. Ο ανακτορικός οικισμός της Καδμείας περιεβλήθη αργότερα από το τείχος που αποδίδεται στους αδελφούς Ζήθο και Αμφίωνα. Αυτός ο νέος οικισμός ονομάστηκε "Θήβη". Οι δύο αδελφοί, οι οποίοι "πρώτοι Θήβης έδος έκτισαν έπταπύλοιο" (Ομήρου, *Οδύσσεια*: λ, 263), "κίθαρα τὸ τείχος τῶν Θηβῶν ετέιχσαν" (Ησόδου, *Fragments*: CII, 43). Ο Πausανίας αναφέρει (*Ελλάδος Περιγήσεως*, Θ. Βοιωτικά: V, 7) ότι ο Αμφίων πρόσθεσε άλλες τρεις χορδές στη λύρα, η οποία μέχρι τότε είχε μόνο τέσσερις.

Υπό τους ήχους μουσικής κτίσθηκαν και τα τείχη της Τροίας (αυτά που οφείλονται στους Ινδοευρωπαίους), όπως αναφέρει ο Καλλίμαχος, και μάλιστα μουσικής που προερχόταν από τη λύρα του Απόλλωνα (*Είς Ἀπόλλωνα*). Κατά τη Gertrude Rachel Levy, η μουσική αυτή συνοδευόταν από χορό. Μουσική και χορός είναι ουσιαστικά συστατικά της δημιουργίας του οικισμού. Πρόκειται περί μιας δημιουργικής μαγικής τελετουργίας, στην οποία αντιτίθεται μια καταστροφική τελετουργία. Ο χορός, που είναι άρρηκτα συνδε-

μένος με τη μεταφυσική πεμπουσία της Τροίας, συνδέεται επίσης στενά μ'ένα άλλο χαρακτηριστικό της, τον λαβύρινθο, σχέδιο μυθικό, σύμβολο κοσμικό και αποτροπαϊκό, και μέσο αναζωογόνησης και σωτηρίας (εικ. 5)⁶.

Ιδιαίτερα αποκαλυπτικές είναι ο πρώτος μύθος για την ίδρυση της Καδμείας: ο ήρωας, πριν ιδρύσει τον οικισμό, θανατώνει ένα δράκο. Καθώς δείχνει ο Jürgen Trumpf, αυτή η νίκη του ήρωα είναι νίκη επί του χάους, απαρχή της δημιουργίας του κόσμου⁷. Έτσι, ο οικισμός που ακολουθεί τη νίκη ταυτίζεται με την τάξη του συμπαντος. Δεν συμβολίζει μόνον η Καδμεία τον κόσμο. Η Θήβη αναφέρεται ως επτάπυλη, ενώ ο ιδρυτής της Αμφίων εφεύρε την επτάχορδη λύρα και είχε επτά κόρες. Η Θήβη ενσωματώνει μέσω των πυλών της του πλανήτη και μετατρέπεται έτσι σε μια εικόνα του κόσμου.

Ξαναβρίσκουμε τον μυκηναϊκό τύπο της νίκης επί του δράκου στην αρχή της Κλασικής περιόδου. Το 470 π.Χ., στα πλαίσια του εορτασμού της ίδρυσης από τον Ιέρωνα Α', τριάνο των Συρακουσών, της Αίνας (Κατάνης), πόλης στους πρόποδες του φραειώτικου Αίνα, ο Πίνδαρος γράφει στο πρώτο ποίημά του των *Πυθονικών* τον ότι ο "έκατοντάκαρανος Τυρῶν" κείται στον Τάρταρο και είναι

δεμένος από τον Δία: επάνω στο στήθος του βρίσκονται τα βουνά της Κύμης και η Σικελία με τη χιονισμένη Αίτνα, την ουράνια κολόνα: "κίον ὁ οὐράνια συνέχει νιφότεσσ' Αἴτνα". Ο νέος οικισμός ιδρύεται, λοιπόν, πάνω σ'έναν κοσμικό άξονα (*axis mundi*), που ενώνει και επιτρέπει την επικοινωνία ανάμεσα στις τρεις περιοχές του σύμπαντος. Η νέα πολιτική σκέψη εισέδουσε στον κοσμολογικό πυρήνα της ίδρυσης της πόλης: ο τελευταίος συνδεύεται τώρα από έναν νέο πολιτικό κώδικα, όπως φαίνεται από το ποίημα του Πινδαρόου για την Αίτνα, στο οποίο συνυφαίνεται με την κοσμολογία η νομοθεσία του ιδανικού κράτους.

"Πόλις" και ομφαλός

Ο κοσμικός άξονας, τόσο στην ελληνική κοσμολογία όσο και στις άλλες, έχει μία ακόμη βασική ιδιότητα: διέρχεται από το κέντρο του κόσμου. Το κέντρο του κόσμου ταυτίζεται με έναν ομφαλό, γεγονός που υποδεικνύει έναν ανθρωπομορφισμό του κόσμου. Έτσι, λοιπόν, το μαντείο των Δελφών κατείχε μια κοσμική κεντρικότητα, συνδυασμένη με τη θέση του πάνω στον κοσμικό άξονα. Ήταν ο "Πύθιος άξων", ο "άξων όμφήςεις" (ή "όμφαίος"), ο "μεσόμφαλος άξων". Την ίδια ιδιότητα είχε και ο "όμφαλός" των Δελφών (εικ. 6). Η έννοια

του κέντρου του κόσμου και οι σχετικές της κοσμικές έννοιες πρόσφεραν το πλαίσιο της χαρτογραφίας ευρείας κλίμακας. Αυτό φαίνεται καθαρά από την αναπαράσταση του "Πίνακα" του Αναξιμάνδρου, που είναι ένας χάρτης της γης, ο οποίος είναι κυκλικός, ακουλουθώντας το μυθικό σχήμα της, περιβάλλεται από τον (κοσμικό) ωκεανό και έχει ως κέντρο του τους Δελφούς και ευρύτερα την Ελλάδα (εικ. 7). Με την έννοια του ομφαλού είναι στενά συνδεμένη η θεά

Εστία, που κατέχει την κεντρική θέση του σύμπαντος³. Ο βωμός της βρίσκεται στο κεντρικό αίθριο της κατοικίας, δείχνοντας την ταύτιση της τελευταίας με το σύμπαν. Παρόλα αυτά, υπήρχε μια ιεραρχία των κοσμικών κέντρων, κορυφή της οποίας αποτελούσε το κατεξοχήν κέντρο της πόλης. Θα παρακολουθήσουμε την εξέλιξη του αστικού κοσμικού κέντρου στην περίπτωση της Αθήνας.

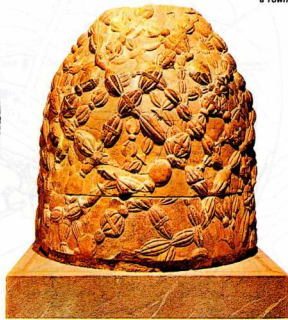
Τον 2ο αιώνα μ.Χ., ο Ιούλιος Πολυδεύκης (*Όνομαστικόν*, βιβλ. VIII, κεφ. IX, 109-111) αναφέρει ότι ο Κέκροψ, που αναπαρίσταται ως μισός άνθρωπος και μισός δράκος ή φίδι, διαίρεσε τους Αθηναίους σε 4 "φυλάς", κάθε φυλή σε 3 "τριτύς" ("φρατρίαί", "έθνη") και κάθε τριτύν σε 30 "γένη".

Τον 10ο αιώνα, η Σούδα (στο λήμμα "Γενήται") συσχετίζει αυτούς τους αριθμούς με τις 4 εποχές, τους 12 (4 x 3) μήνες και τις 360 (4 x 3 x 30) μέρες του χρόνου. Αυτές οι αναφορές δείχνουν μια πρόθεση προβολής του κοσμικού χρόνου πάνω στην κοινωνική οργάνωση, και μέσω αυτής μια "κοσμιοποίηση" του χώρου. Η Κεκροπία αναπτυσσόταν πιθανώς γύρω από ένα κοσμικό κέντρο, τον ομφαλό της, που ο Σβρόωνος τοποθετεί κοντά στο γεωμετρικό κέντρο της Ακρόπολης. Όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης, ο Θησεύς ανήγερε στην αγορά του το Πρυτανείο,

3. Κισοσίμ. Ανάγλυφο από το ανάκτορο του Σάργαμ II στη Χορομπάντ (από τον P. Lami, *Cities and Planning in the Ancient Near East* (Studio Vista), London).

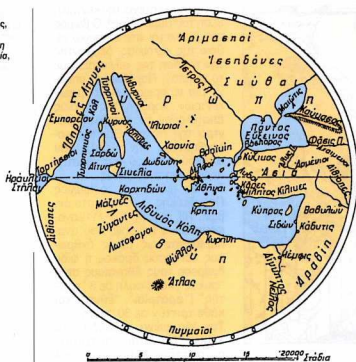

6. Ομφαλός των Δελφών (σύμφωνα με τον Basil Petrakos, Delphi (Clio Editions), Athens, 1977).

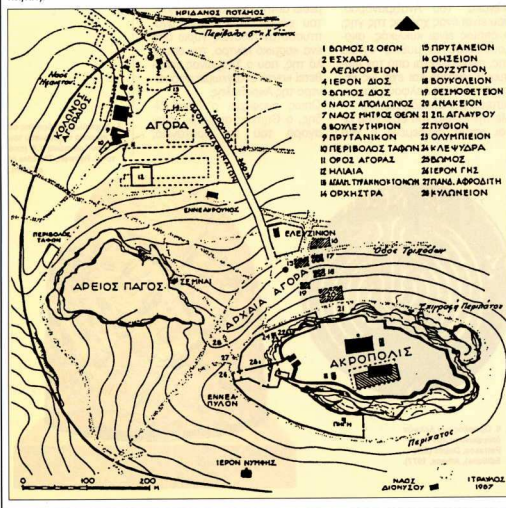

5. Καμπύλος λαβύρινθος σε νόμισμα της Κνωσού του 2ου-1ου αιώνα π.Χ. (από τον J. Rylkwerf, *The Idea of a Town*).

7. Αναπαράσταση του "Πίνακα", χάρτη της γης, του Αναξίμανδρου (σύμφωνα με τη Μεγάλη Ελληνική Γεωγραφική Εγκυκλοπαίδεια, χαρτογραφία).

8. Ακρόπολη και αγορά στις αρχές του 5ου αιώνα π.Χ. 1: Βωμός των Δώδεκα Θεών (σύμφωνα με τον Ι. Τραυλό, Πλασμοδική Εξέλιξη των Αθηνών).

"ἔνθα ἡ ἔσθια τῆς πόλεως καὶ τὸ ἄσβεστον πῦρ", μετ' ἐστία-κοσμικὸ κέντρον. Ἡ ἴδια τοποθέτηση τοῦ συμπλέγματος ἐστίας-φωτῆς στὸ κέντρο τοῦ κόσμου χαρακτηρίζει τὴν κοσμολογίαν τῶν πυθαγορείων. Στὴν ἀγορὰ τὸν Σόλωνα στὸν Κεραμεικὸ κτίσθηκε τὸ 521/520 π.Χ. ὁ βωμὸς τῶν Δώδεκα Θεῶν, ἀπὸ ἐγγὼν τὸν Πεισιστράτου (εἰκ. 8). Σύμφωνα μετ' ὡνάων Τραυλῶ, ὁ βωμὸς αὐτὸς ἦταν κοντὰ στὴν οἰκὸν Παναθηναίων καὶ στὸν κόμβο τῶν κυριότερων οἰκῶν ἀρτηριῶν πρὸς τὴν ἐπιρθερὴ περιφέρεια καὶ χρῆσιμοποιῶταν ὡς ἀφετηρίαν τῶν οἰκῶν μετρήσεων⁹. Ὁ βωμὸς χαρακτηρίζει τὸ σημεῖο μηδέν τοῦ χώρου, ποὺ εἶναι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸ τοῦ κέντρου τοῦ κόσμου.

Ἡ ἀγορὰ ὡς σύνολο, τόσο τῆς Αἰθῆρας ὅσο καὶ τῶν ἄλλων πόλεων, ἦταν ἐπισημὸν ἓνα κοσμικὸ κέντρο, γεγονός ποὺ συνάγεται ἀπὸ τὸ σημεῖωτικὸ πολιτικὸ μοντέλο τῆς πόλης-κράτους ἠθῆ ἀπὸ τὴν Ἀρχαίῃ περίοδο, ποὺ εἶναι, σύμφωνα μετ' ὡνάων Vernant, ἐνός κύκλου μετ' ἓνα κέντρον, τὴν ἀγορὰ. Θεωρητικὰ ὅλοι οἱ πολῖτες ἰσοπέχουν ἀπὸ αὐτὸ τὸ κέντρο, λόγῳ τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσονομίας, ποὺ συνεπάγεται ἀμοιβασιότητα καὶ ἰσορροπία. Παρόμοιον εἶναι τὸ νέο κοσμολογικὸ μοντέλο τοῦ Αναξίμανδρου, γιὰ τὸν ὁποῖο στὸ κέντρο τοῦ κόσμου βρισκονται οἱ Μεσόγειοι θάλασσα καὶ ἡ Ἐλλάδα, καὶ γύρω ἀπὸ τὴν γῆ κινούνται σε ὁμόκεντρον τροχίεσσ, κατὰ σειράν οἱ ἀστέρες, ἡ σελήνη καὶ ὁ ἥλιος· οἱ ἀκτῖνες αὐτῶν τῶν τροχιῶν ἔχουν μεταξὺ τούτῳ τὴν σχέση 9:18:27. Τὸ χωρικὸ μοντέλο ποὺ μας δίνει ὁ Vernant θὰ μπορούσε νὰ ἐπεκταθεῖ. Τὸ ἐδάφιο 99 τοῦ Παναθηναίου τοῦ Ἀριστοῦ δεικνύει ὅτι οἱ Ἕλληνες δομοῦσαν νοητικὰ τὸν γῆινον χῶρον ὡς μια σειρά ὁμόκεντρον κύκλων γύρω ἀπὸ ἓνα κέντρο.

"Πόλις" καὶ "συμμετρία"

Τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 5ου αἰῶνα π.Χ., ὁ Κλεισθένης μετέφερε τὸ συνδυασμένον μοντέλο τῆς κοσμολογίας καὶ τῆς πολιτικῆς ἰσονομίας στὸν γεωγραφικὸν χῶρον μῆσθς μιας τριμερούς καὶ ὁμόκεντρον κοινωνικῆς οργάνωσης. Ὁ τριμερὴς κοινωνικὸς χῶρος πρέπει νὰ εἴη τις συνευρετικῆς σημασίας

“ολότητα”, “γη” και “σύμπαν”. Μαζί με τον αριθμό 3, οι αριθμοί 5, 10 και 10^2 ανήκαν στα θεμέλια της μεταρρύθμισης του Κλεισθένη¹⁰.

Για την πυθαγόρεια φιλοσοφία, οι σχέσεις των πραγμάτων, αλλά και το σύμπαν ως σύνολο, διέπονται από την αναλογία, από τις σχέσεις, δηλαδή, ανάμεσα στους αριθμούς. Λόγω αυτής της αρχής και της αρμονίας που απορρέει, το σύμπαν είναι “κόσμος”, ένα σύνολο διακοσμημένο, τακτοποιημένο, αρμονικά διαταγμένο. Ιδιαίτερη θέση κατέχει ο αριθμός 10, ο τελειότερος αριθμός, η “τετρακτύς”, ως άθροισμα των τεσσάρων πρώτων αριθμών. Από τις σχέσεις των τελευταίων προκύπτουν οι βασικές αρμονίες της μουσικής κλίμακας, οι οποίες ξαναβρίσκονται στην ουράνια σφαίρα. Όπως δείχνουν οι μύθοι των μυκηναϊκών ιδρύσεων οικισμών, η ιδέα της κοσμικής μουσικής αποτελούσε μια παραδοσιακή γνώση που κληροδοτήθηκε στους πυθαγόρειους. Για την πυθαγόρεια φιλοσοφία, κάθε πράγμα αποτελείται από έναν συγκεκριμένο αριθμό μορίων, ιδέα που ξαναβρίσκουμε στον Δημόκριτο περί τα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ., λιγότερο από έναν αιώνα μετά τον Πυθαγόρα. Ο Δημόκριτος και ο Εμπεδοκλής προβέβουσαν ότι όλα τα πράγματα του σύμπαντος απορρέουν από τέσσερα θεμελιώδη στοιχεία, τη φωτιά, τον αέρα, τη γη και το νερό. Για τον Εμπεδοκλή, ενώ αυτά τα στοιχεία είναι κατ’αρχήν ισοδύναμα, αντιπνέονται κατά ομάδες μεταξύ τους, και μάλιστα σύμφωνα με τρεις δομές (εικ. 9). Τα τέσσερα στοιχεία συνδυάζονται μέσω των μορίων τους σε διαφορετικές αναλογίες και οι συνδυασμοί αυτοί παράγουν όλα τα πράγματα στο σύμπαν, τα οποία είναι αναμίξεις που διέπονται από αρμονία και ισορροπία.

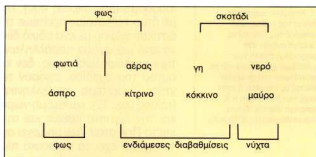
Τα παραπάνω απεικονίζουν την αρχαία ελληνική άποψη για την τάξη του “κόσμου”. Στη φιλοσοφική έννοια της *κοσμικής τάξης* αντιστοιχούσε η (ημι-)αισθητική έννοια της *συμμετρίας* (η αισθητική και η τέχνη δεν είχαν αυτονομηθεί στην αρχαία Ελλάδα). Συμμετρία είναι το σύμμετρο, η αναλογία των μερών ενός έργου “τέχνης” μεταξύ τους και ως προς το σύνολο¹¹. Με την

έννοια της *συμμετρίας* συνδέεται στενά αυτή της *ισονομίας*, η οποία ήδη κατά την εποχή του Κλεισθένη είχε και μια άλλη σημασία: σήμαινε τις ορθές αναλογίες και την ισορροπία των αντιθετικών στοιχείων του σώματος.

Η πολυσυμμία της *ισονομίας* επιτρέπει βαθύτερη κατανόηση της κοινωνικής μεταρρύθμισης και του χωρικού μοντέλου του Κλεισθένη. Ο χώρος υπακούει εδώ στη συμμετρική τάξη του “κόσμου”, μια τάξη που αρθρώνει, μαζί με τον κοσμικό κώδικα, τον φιλοσοφικό, τον πολιτικό (ισονομία), τον “αισθητικό” (συμμετρία) και έναν ανθρωπομορφικό (η πόλη ως σώμα, *ισονομία*) κώδικα. Αυτό το ιδεολογικό σύμπλεγμα αποτελεί τον πυρήνα, τη βαθιά δομή της ιδεολογίας και του πολιτισμού στην ελληνική αρχαιότητα και προβάλλεται πάνω σε όλα τα πολιτισμικά συστήματα. Το παρατηρούμε στη γλυπτική, στα πλαίσια της οποίας ο χαμένος *Κανών* του Πολυκλείτου (δεύτερο μισό του 5ου αιώνα π.Χ.) ήταν πραγματεία περί αυτών των αναλογιών, οι οποίες ήταν ικανές να οδηγήσουν σε τέλεια γλυπτικά έργα: ο Πολυκλείτος έδωσε σ’αυτές τις απόψεις του μορφή με τον “*Δορυφόρο*” του (εικ. 10).

Η αυστηρότητα αυτών των γλυπτικών κανόνων ξαναβρίσκεται στις αρχές της ζωγραφικής σχολής των τεσσάρων χρωμάτων, την οποία ο Vincent J. Bruno αποδίδει στον Πολύγνωτο (500-440 π.Χ.), αλλά ο J. J. Pollitt στην όψιμη Κλασική και πρώιμη Ελληνιστική περίοδο (εικ. 11). Ο Bruno συμπεραίνει ότι το σύστημα αυτό μπορεί να αναχθεί στον Δημόκριτο και ίσως στον Εμπεδοκλή, καθώς και ότι τα τέσσερα χρώματα αντιστοιχούσαν στα τέσσερα στοιχεία (βλ. εικ. 9 – το μαύρο χρώμα υποδεικνύει γι’αυτόν το μπλε σκούρο)¹². Η *συμμετρία* διέπει και την αρχιτεκτονική, όπως φαίνεται από τους αρχιτεκτονικούς ρυθμούς, οι οποίοι εδράζονται στην ύπαρξη σταθερών στοιχείων και αναλογιών.

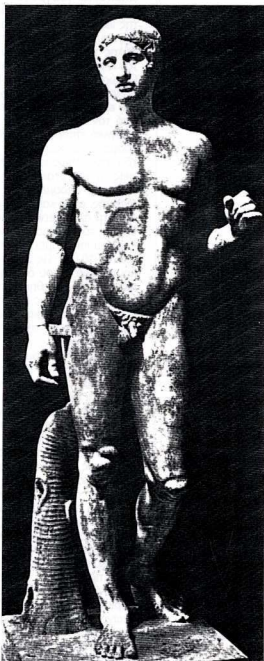
Το κύριο πολεοδομικό επίτευγμα της ελληνικής αρχαιότητας είναι το λεγόμενο “*ιπποδάμειο*” σχέδιο, που πήρε το όνομά του από τον “*μετεωρολόγο*”, όπως τον αναφέρει ο Αριστοτέλης,

9. Οι τρεις δομές των θεμελιωδών στοιχείων, σύμφωνα με τον Εμπεδοκλή.

1. Η φωτιά ως κυρίαρχο στοιχείο (βρίσκεται στο κέντρο του σύμπαντος) αντιπνέεται στα τρία υπόλοιπα στοιχεία.
2. Η φωτιά και ο αέρας (φως) αντιπνέονται στη γη και το νερό (σκοτάδι). 3. Η φωτιά (φως) και το νερό (σκοτάδι), ως δύο αντίθετοι πόλοι, αναπτύσσονται γύρω από τα ενδιάμεσα, αέρα και γη.

10. Ο “*Δορυφόρος*” του Πολυκλείτου (σύμφωνα με την Bianca Maiuri, Museo Nazionale di Napoli (Istituto Geografico e Agostini, Novara), Italia, 1957).

11. Κεντρικό τμήμα της Μάχης της Ισού, από μουσικό της Πομπηίας. Το έργο ανήκει στη ζωγραφική σχολή των τεσσάρων χρωμάτων και το πρωτότυπο του ανήκει στο τέλος του 4ου ή στην αρχή του 3ου αιώνα π.Χ. (από την Bianca Maluri, Museo Nazionale di Napoli).

Ιππόδαμο (5ος αιώνας π.Χ.). Πρέπει να δεχθούμε ότι ο τελευταίος πρότεινε την οργάνωση του αστικού χώρου με ένα οδικό δίκτυο αποτελούμενο από μια σχάρα παράλληλων και κάθετων αρτηριών. Ασφαλώς, όμως, δεν είναι ο εφευρέτης αυτού του σχεδίου, εφόσον το τελευταίο απαιτείται νωρίτερα σε ελληνικές αποικίες της Ιταλίας (εικ. 12), και ακόμη νωρίτερα στη Μ. Ασία και την Αίγυπτο καθώς και στη Μέση Ανατολή και το Πακιστάν. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτό το σχέδιο έχει τα πρακτικά πλεονεκτήματα της ταχύτητας εφαρμογής και της εύκολης κατανομής κληρών. Για τον Ιππόδαμο, όμως, είχε και συμβολικά πλεονεκτήματα. Πράγματι, η πολεοδομική του σύλληψη είναι αδιάρρηκτα συνδεδεμένη με τους αριθμούς 3 και 10.

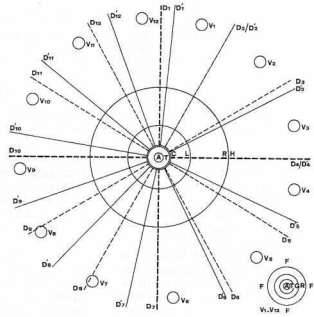
Ο αριθμός 3 συνδέεται άμεσα με την τριμερή ελληνική κοσμολογία και πρέπει να έχει παλαιότερη ινδοευρωπαϊκή προέλευση (οι Ινδοευρωπαίοι εκτείνονται γεωγραφικά από τους Κέλτες μέχρι τους Ινδούς). Ο Ιππόδαμος διαίρει τους πολίτες της ιδανικής δημοκρατίας σε στρατιώτες, τεχνίτες και γεωργούς και κατανέμει στην έκταση της πόλης τρία είδη κληρών, τον κλήρο των θεών, τον κλήρο του κράτους και αυτόν των πολιτών¹³. Ο χώρος της πόλης του Ιπποδάμου είναι διαφοροποιημένος και ιεραρχημένος, αλλά σκοπός του είναι η ενότητα, μια ενότητα που να διέπεται από τον αριθμό και την αρμονία. Ενδέχεται το ελληνικό ιπποδάμιο σχέδιο να συνδέεται με την κοσμολογία και μέσω του προσανατολισμού του, εάν, όπως ισχυρίζονται ορισμένοι συγγραφείς, ο τελευταίος δεν οφείλεται (μόνο) στα πρακτικά δευτεμιαία της τοπογραφίας και της υγιεινής, αλλά και σε συμβολική ρόβηση¹³. Από την άλλη μεριά, η πυθαγόρεια τετρακτύς καθορίζει τον αριθμό των πολιτών της ιδανικής πόλης του Ιπποδάμου, οι οποίοι πρέπει να ανέρχονται σε 10.000. Ως *μυριάνδρος* πολύ εμφανίζεται και η Αίτνα, αφού οι πληροφόρητοι γι' αυτήν αναφέρουν ότι οικίσθηκε από 5.000 Συρακούσιους και άλλους τόσους Πελοποννησίους. Αντίστοιχα, ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι η αποστολή ίδρυσης της Αμφίπολης στη Μακεδονία περιλάμβανε 10.000 άτομα.

Η ίδια λογική λειτουργεί και στη βάση της ιδανικής "πόλεως" του Πλάτωνα, όπως την περιγράφει στους *Νόμους*. Ο νομοθέτης "την πόλιν ιδρύσθαι δεί της χώρας ότι μάλιστα έν μέσῳ". Πρέπει να διαιρέσει τη γη, τόσο αυτής της πόλης, που έχει την ιδιότητα της κεντρικότητας, όσο και της "χώρας", σε δώδεκα τομείς, αρχίζοντας από μια κεντρική ιερή ακρόπολη με κυκλικό τεῖχος, που περιλαμβάνει τους ναούς της Εστίας, του Δία και της Αθηνάς γύρω από μια κεντρική αγορά. Δώδεκα χωριά περιβάλλουν την πόλη, τα οποία πρέπει να βρίσκονται στα μέσα των δώδεκα τομέων (εικ. 13).

Ο νομοθέτης κατανέμει και το σύνολο των πολιτών (οι οποίοι πρέπει να ανέρχονται σε 5.040) σε δώδεκα φυλές. Κάθε "μείρια", το κοινωνικό δωδέκατο, πρέπει να τη δούμε "ως ούσαν ιερών θεού δώρον, επομένην τοῖς μμοῖ και τῆ τοῦ παντός περιόδῳ". Η δωδεκαμερής, λοιπόν, κοινωνική και γεωγραφική, διαίρεση αντιστοιχεί στη διαίρεση του χρόνου και παραπέμπει στην περιστροφή του σμψπαντος, με αποτέλεσμα η ιδανική πλατωνική πόλη να είναι μια κοσμική πόλη. Η γεωμετρία και

η αριθμολογία των *Νόμων* συγγενεύει στενά με την πλατωνική κοσμολογία και κοσμολογία του *Τιμαίου*, καθώς και με την περιγραφή της Ατλαντίδας στον *Κριτία*. Η σκέψη του Πλάτωνα σημαδεύεται από τον κύκλο και από τους αριθμούς και τις σχέσεις τους, που είναι γι' αυτόν η πεμπτουσία της δομής του κόσμου (εικ. 14)¹⁴. Εάν η πρακτική της προβολής του κόσμου μέσα στο γεωγραφικό χώρο είναι ένας χτυπητός παράγοντας συνέχειας, παρά τις ιστορικές διαφορές των πολιτισμών της Ελλάδας, οι εκάστοτε

13. Η ιδανική "πόλις" του Πλάτωνα. D1-D12: Ιδανική διαίρεση της πόλης και της περιφέρειάς της σε δώδεκα τομείς. D'1-D'12: Τομείς που προέρχονται από δυνατή πραγματική υποδιάρθρωση σε δώδεκα τομείς. V1-V12: Χωριά. A: Αγορά. T: Ναός. C: Περιετρισμένη ακρόπολη. L: Αξιοματόχοι και δικαστήρια. R: Τεχνίτες. G: Φουρά. F: Γεωργοί. H: Εξωτερικό τεῖχος που σχηματίζεται από τις κατοικίες.

νές κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες παρεμβαίνουσες στη χωρική ιδεολογία, όπως φαίνεται και από την ανάδυση του νέου πολιτικού κώδικα.

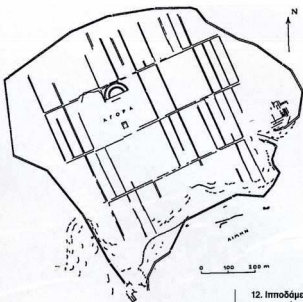
Σημειώσεις

1. M. Eliade, *Le sacré et le profane* (NRF/Gallimard), Paris, 1965, σ. 45.
2. J. P. Vernant, *Mythe et pensée chez les Grecs* (Maspero), Paris, 1974, τόμ. I, σ. 38, 99, 173, 177-179, και τόμ. II, σ. 37-39, 43, 95, 102-107, 114-118, 123.
3. B. A. E. R. Dodds, *Les Grecs et l'Irrationnel* (Aubier-Montaigne), Paris, 1965.
4. A. Ph. Lagopoulos, "Mode de production asiatique et modèles sémiotiques urbains", *Semiotica* 53 (1-3), 1985, σ. 61, 65-66.
5. V. Scully, *The Earth, the Temple and the Gods* (Yale University Press), New Haven, 1962, σ. 11-18, 24.
6. G. R. Levy, *The Gate of Horn* (Faber and Faber), London, 1963 (1948), σ. 248-251. W. F. Jackson Knight, *Cumaean Gates*, Oxford, 1936, σ. 106. J. Rykwert, *The Idea of a Town* (Princeton University Press), Princeton NJ, 1976, σ. 129, 145-152.
7. J. Trumpf, "Stadtgründung und Drachenkampf", *Hermes* 86, 1958, σ. 129-157.
8. J. P. Vernant, *Mythe et pensée chez les Grecs*, τόμ. I, σ. 124-170, 183.
9. I. Τραυλός, *Πολιοδομική εξέλιξη των Αθηνών*, Αθήνα, 1960, σ. 36.
10. P. Lévêque και P. Vidal-Naquet, *Cleisthène l'athénien* (Les Belles Lettres), Paris, 1964, σ. 10-15, 83, 91-93, 99-100, 107, 123, 126, 132.
11. B. A. J. J. Pollitt, *The Ancient View of Greek Art* (Yale University Press, student edition), New Haven-London, 1974, σ. 14-23, 26, 88, 126, 162, 167-169, 182, 187.
12. J. V. Bruno, *Form and Color in Greek Painting* (W.W. Norton), New York, 1977, σ. 56-58, 63-64, 83, 96. J. J. Pollitt, *The Ancient View of Greek Art*, σ. 23, 111, 244.
13. P. Lavedan και J. Huguency, *Histoire de l'urbanisme: Antiquité* (Henri Laurens), Paris, 1966, σ. 96-97.
14. B. A. και H. Herter, "Die Rundform in Platons Atlantis und ihre Nachwirkung in der Villa Hadriani", *Rheinisches Museum für Philologie* 96, 1953, σ. 1-16.

The Religious and Political Symbolism of the Polis in Ancient Greece

A. Ph. Lagopoulos

The member of a precapitalist society is a *homo religiosus* and his life is governed by mythical and

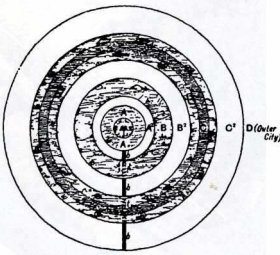

12. Ιπποδόμιο σχέδιο πριν από τον Ιπποδάμο: η ελληνική αποικία της Νεάπολης, 6ος αιώνας π.Χ. (από τους P. Lavedan και J. Huguency, *Histoire de l'urbanisme*).

sacred prototypes. Undoubtedly, the production of space in ancient Greece followed from determinant material conditions, but cannot be seen in isolation from these prototypes. The acropolis of Dimini in the 4th millennium, consisting of concentric walls, may have implied a cosmic model, and this may also have been the case with the palace of Knossos, due to its identification with the labyrinth.

The foundation of the Mycenaean settlement of Kadmeia (Thebes) is related to the slaughter of a dragon symbolizing chaos, while the edification of the walls of Mycenaean settlements is associated with music. In Athens, we can follow, from Mycenaean times to the Archaic period, the spatial transfer of the omphalos of the town, the centre of the world. In the same city, Cleisthenes's reform was based on the principle of "isonomia", closely akin to "symmetria", a word with a semi-aesthetic meaning derived from the cosmic order of the Pythagoreans. Symmetria also governs the sculptural, pictorial and architectural production of the Classical period.

The concept of symmetria and cosmological notions lie behind Hippodamus's urban grid plan. The same is the case with Plato's ideal city-state in the *Laws*, which is based on a radial concentric pattern. Its geometry and arithmology are closely related both to his cosmogony and cosmology in *Timaeus*, and to the description of Atlantis in *Kritias*.

14. Η Ατλαντίδα του Πλάτωνα (σύμφωνα με τον R.G. Bury, *Plato, The Loeb Classical Library*). Κέντρο: Ναός του Ποσειδάων και της Κλεοψείας, με χρυσό τεύχος, με διάμετρο 5 σταδίων και τείχος επενδύθηκε εξωτερικά με ορείχαλκο "μορμυραγός έχοντι πυράδες". Α: Δακτύλιος θάλασσας, με πλάτος 1 σταδίου. Β: Δακτύλιος ηθρός, με πλάτος 2 σταδίων και τείχος επενδύμενο με κοστίτρο. Β': Δακτύλιος θάλασσας, με πλάτος 2 σταδίων. C: Δακτύλιος ηθρός, με πλάτος 3 σταδίων και τείχος επενδύμενο με γαλκό. C': Δακτύλιος θάλασσας, με πλάτος 3 σταδίων. D: Εξωτερική πόλη.